

UMJETNOST INTERVIEWA

Josip WEISSGERBER

Većina pastoralnog reda odvija se u obliku razgovora. Ukoliko se razgovor udvoje smišljeno uredi kao psihološka metoda, naziva se internacionalnim nazivom »interview«.

Sav pastoralni rad, ako je dubok i definitivan, teži prema razgovoru u četiri oka u ispovjedaonici, govornici ili kancelariji. A sprema je svećenikova isključivo teoretsko-objektivna: dobiva norme vjere i morala i nekoliko bljedih psiholoških savjeta. Svakako ne možemo reći da ima psihološku spremu za ovaj posao. Stoga svaki počinje ab ovo, od početka. Nama manjka eksperimentalni stav, a toliko je problema koji se samo eksperimentalno mogu riješiti. Kazuistike su većinom konstituirani slučajevi da se pređe sve gradivo. Već prve godine mladomisnik sreće u ispovjedaonici slučajeve koje nije nigdje našao premda je prešao sistematike Noldina, Lehmkuhla, Génicot, Vermerscha, knjige Häringa i Odon Lottina, te kazuistike Génicot-Salsmana, Ferrerresa, Lehmkuhla — navodim svoje iskustvo. Mi znademo samo za filozofsko-teološki i biblijski pristup životu.

Sad nam je došla u pomoć psihologija te moramo pozdraviti njezin doprinos. Vještina interviewa uči se praktički. Rogersova škola označi slučaj s tri slova da se mogu izračunati statističke korelacije, te prepisu s magnetofonske vrpce stvarne terapeutske razgovore. Time odstrane individualne oznake glasa te izostave što bi moglo odati klijente. — Nakon studija psihologije pomislio sam zašto ne bismo i mi skupljali stvarne casus sine notis individuantibus, zašto se ne bismo vježbali u vođenju raznih tipova razgovora. Razmede između liječničke i svećeničke psihoterapije ne može se oštro povući. Svi mi neprestano, htjeli ne htjeli, psihički djelujemo na ljude, samo ne uvijek psihoterapeutski nego im škodimo, premda smo normativno slučaj upravo virtuosno riješili. Samo ako smo upućeni u psihopatologiju, znat ćemo u što se ne smijemo upuštati.

Zaustavit ćemo se danas na problemu razgovora općenito, i to razgovora udvoje. U prvom dijelu iznijet ćemo neka tehnička iskustva koja se studentima psihologije daju u socijalnoj psihologiji kad im se govori o interviewu, u drugom dijelu obradit ćemo subjektivnu stranu dijaloga.

I. TEHNIČKE UPUTE

1. Preporučuje se da prostorija bude udobna s izgledom privatnosti. Treba sakriti znakove službenosti (dossier, kartoteke, pišaći stroj, magnetofon itd.).

2. Psihoterapeuti rade s ograničenim unaprijed određenim vremenom i dogovore se za slijedeće interviewe najčešće nakon 3 dana. Službene i financijske stvari uredi tajnik ili tajnica, terapeut se bavi samo ličnim problemima.

3. Razgovor treba da bude u stilu konverzacione jednakosti. Ljudi žele savjet, ohrabrenje i rješenje, ali ne vole postupak »s visoka« (patronizing), izdizanje auktoritetom. Treba izbjegavati intelektualnu briljantnost, duga sugestivna uvjerenja. »Svemoćni ja« (omnipotent me) terapeutov glavna je zapreka plodnom razgovoru. Dijalog se pretvori u didaktički monolog, dok posjetilac daje samo temu, kojiput ni to.

Ako i znademo rješenje, ne valja ga odmah reći. Tražimo ga sa sugovornikom da se po mogućnosti sam uvjeri u indukcionom dijalogu. Tko dođe odmah s rješenjem prije nego je ispitanik sve rekao, zaustavi povjerenje. Ispitanik osjeća da je već klasificiran. Možda će iz pristojnosti reći da se slaže s rješenjem, ali će osjećati da je rješenje neadekvatno, svakako bez potpunog poznavanja slučaja. — Osjećamo da je ovo opasnost za nas svećenike s velikom doktrinalnom spremom.

4. Ne smije biti žurbe. Neiskusni sugovornici boje se časova šutnje kao da ih pošto-poto moraju ispuniti bilo čim. Psiholog p. Louis Beirnaert S. I. kaže: »Zašto se, dakle, dogodi tako često da sugovornika prekinemo u riječi? Jer o tome se zapravo radi kad se žurimo da ga svjetujemo, kad osjećamo da ga moramo umirivati, kad bismo htjeli izraziti negodovanje ili iznositi sudove. Da, mislite, a šta ćemo raditi kad on zašuti? Istina je, mi vrlo loše podnosimo šutnju tako da je želimo ispuniti pod svaku cijenu.« (Une expérience de perfectionnement du dialogue postoral. *Christus*. Avril 1963. p. 257.) — Vođa razgovora ne smije izgubiti glavu, potrebna mu je velika tolerantnost, otpornost na sve moguće iracionalne reakcije klijenta.

5. Ako ispitanik pita što nije potrebno da zna, recimo osobne stvari drugih, sugovornik može na više načina »vratiti pitanje«: Kasnije se možemo vratiti na vaše pitanje! Ispitanik će vjerojatno zaboraviti na svoje nepotrebno pitanje. Ili: Nisam o tome razmišljao, pređimo na... (opetuje ono što je zadnje bilo). Ili: Vaše je mišljenje važnije, ne moje. Ili možemo »vratiti pitanje« u doslovnom smislu: Vi me pitate... Želite znati... Vrlo vam je interesantno... (opetujemo njegovo pitanje). Sad se ispitanik ispričava zašto to pita te prelazi na novo pitanje. Možemo ga isto tako pitati neka sam rekne svoje mišljenje: Što Vi mislite o tome?

6. Ako ispitanik ne odgovori na pitanje, bilo da ne razumije, ili izbjegava stvar, ili je površno, nedostano odgovorio, možemo mu pitanje objasniti. Ako se ne može sjetiti, a nema opasnosti da bi izmišljao samo da nas zadovolji, možemo mu pomoći asocijativnim pitanjima oko sadržaja koji želimo znati. Možemo rekonstruirati pitanjima situacije. — Nikad ne smijemo sugovornika tjerati u laž zbog ustanovljenog ne-

slaganja. Moramo mu omogućiti častan izlaz, predložiti mu usklađenje ili ispriku: To je valjda bilo drugom zgodom, to ste se nečega drugoga sjetili, u to su vas možda krivo uputili. . .

7. Razgovor se podržava na taj način da parafraziramo ili opetujemo, u kraćem obliku možda što je sugovornik rekao i tako pokažemo da ga pratimo. — Razgovor se zadržava i zaustavlja u jednom smjeru tako da rezimiramo u cjelinu čitav razgovor, biva pojedinosti nas dalje ne interesiraju.

8. Teško je kadikad završiti razgovor. Teme koje nas ne interesiraju ne podržavamo, šutimo ili pitamo nešto drugo. — Psihoterapeuti imaju određeno vrijeme te odgode razgovor za tri dana. — I mi bismo mogli odmah na početku odrediti vrijeme razgovoru: Oprostite, ali . . . zapriječen sam.

II. SUBJEKTIVNA STRANA INTERVIEWA

Subjektivnu stranu interviewa najbolje je obradila škola Carla Rogersa. Toj školi, štoviše, objektivna strana nije uopće važna. Njima nije potrebna niti dijagnoza ante vel post factum, niti ispitanikov plan, niti istražuju djetinjstvo, niti pacijentovu motivaciju, oni provode tzv. nedirektivnu psihoterapiju. Kao prva predodžba neka nam posluži razgovor između oca i sina iz Rogersove knjige (str. 75. u I svesku):

Dječak: Svi dječaci moga razreda imaju bicikl.

Otac: Ti si onda jedini koji nemaš bicikla.

Dječak: Da, jedini, jedincati . . .

Otac: Nije ti to drago, zar ne?

Dječak: Ne, nije mi drago.

Otac: Razumijem to, kako vidiš, Ivica.

Dječak: I oni odu vozikati se poslije škole i zabavljaju se. I . . . onda pričaju što su radili i kako su se zabavljali.

Otac: I ti vidiš da to nije baš veselo za tebe.

Dječak: Nije, nije . . . (stanka) I oni kažu: Zašto ti ne kupi bicikl tvoj tata.

Otac: Oni to kažu.

Dječak: Da!

Otac: Hm! (Stanka) (Hm je potvrđan!)

Dječak: Zar ne bih i ja mogao dobiti bicikl . . . kad oni svi, i ja . . .

Otac: Znam, sine, da bi ti jako želio imati bicikl. I ja bih ti volio nabaviti. Ali u ovaj čas ne mogu ti platiti bicikl. Trebamo u ovaj čas mnogo drugih stvari. Stvari koje su nam nužne, tebi kao i nama svima. Ti razumiješ, zar ne?

Dječak: Hm! (Stanka) Ja bih ipak mnogo želio imati bicikl. Zar se ne bi mogao platiti kasnije?

Otac: Vrlo pametna misao. Ti znaš već šta znači kupiti na otplatu. Da, Ivica, može se kupiti bicikl, a platiti kasnije. Ali tata i mama ne kupuju na dug. Osim kad je zaista skrajnja nevolja. Mislim da nije dobro kupovati sve što čovjek zaželi kad nema potrebna novca. Nije tako jednostavno: platiti kasnije. Vidjet ćeš i sam kad budeš veći (Stanka). Ali razumijem, ti i sam znaš, da tebi to ne pomaže mnogo u međuvremenu i znam da ti je teško što nemaš bicikl odmah. Ti znaš i sam da bih ti dao bicikl kad bih imao novaca, reci i sam . . .

Ovo nije strogo provedeni postupak nedirektivne metode, ali je pedagoški uzorak u duhu nedirektivne metode. Ovo je obični, a ne psiho-

terapeutski razgovor. Prikazat ćemo Rogersovu metodu prema knjizi samog auktora Carla Rogersa u suradnji s G. Marian Kingetom »Psychothérapie et relations humaines«, u dva sveska. Publications Universitaires de Louvain. I, II. Nauwelaerts. 1965². — Carl Rogers prvi je predsjednik Američke akademije psihoterapeuta od godine 1956. Te godine dobio je kao jedan od trojice i nagradu za istraživanja od Američkog psihoterapeutska društva. Po svoj prilici prošla je godina 1966. zenit njegova života. Prvi put je proputovao Evropom. Prije toga bio je u Japanu i Australiji. U Parizu, Louvainu, u Holandiji... drži burne razgovore i debate sa stručnjacima, ne gubeći nikad mira i dobrohotne empatije. Ne zna, kako sam veli, »da li su mu više zla nanijeli protivnici ili tako zvani prijatelji«. (Etudes, janvier 1967, p. 29., članak André de Peretti, Carl Rogers ou les paradoxes de la présence. 23-39. Février, 147—165).

Carl je Rogers protiv ovisnosti psihoterapije od medicinskih pojmova: »pacijent«, »bolest«, »kura«. Ti izrazi spadaju u medicinu. Njegova je metoda »client-centered method«, metoda usredotočenja na posjetnika. Namjerno bira trgovački pojam »client«, posjetilac, mušterija da izrazi kakav odnos želi. Tko je mušterija, aktivan je i sam traži, ali ni trgovac nije pasivan i slabo će uspjeti bez »osobnog zalaganja«, ako je »neutralni ekran« ili »telefonska slušalica«. Psihoterapeut neka nastoji »uroniti s posjetiocem u njegov subjektivni svijet« (I, str. 14). Ali pri tome neka se čuva »svakog dirigiranja, dijagnostike i interpretacije« (I, 18). »U domeni ljudskih odnosa težnje da dominiramo i pod prurušenim oblicima potrebe da drugi nama upravljaju mnogo su jače od težnje da oslobodimo druge i budemo sami slobodni.« (I, 18) »Prvenstvo treba dati u čitavom čovječanstvu silama autonomije i zrelosti.« (I, 19). I demokrate liberalnih pogleda nose u svojoj baštini »hijerarhijske« pojmove o međusobnim odnosima — shvaćanje koje se temelji na odnosima: viši-niži, nalaganje-podložnost, auktoritet-subordinacija. Još jednom, ove riječi emocionalno opterećene sigurno su tabu, ali stavovi koji im odgovaraju žive pod prihvatljivim nazivima »profesionalna kompetencija« ili »odgovornost«. (I, 20).

Metodi prigovaraju da je »laisser-faire«, prepuštanje stihiji. »U stvari« — tumači Carl Rogers — »rogerijanski terapeut, naoko neaktivan, intenzivno je zaokupljen u procesu podizanja (klijentove ličnosti), ali se brizno čuva da mu ne poremeti inherentni razvoj, nastojeći na sve načine ne bi li taj proces olakšao. Zato se ta terapija može označiti kao »kataliza« — nasuprot pojmu »analize«. (I, 22). — Svi jači psihoterapeuti dolazili su na Rogersove pozicije uvidjevši opasnost: jer »što se klijent više smatra bez kompetencije i osobne vrijednosti, više će biti sklon da svoje odgovornosti natovari na drugoga«. (I, 24).

Direktivnost se očituje u savjetima, poukama, sugestijama, postavljanju samostalnih pitanja, istraživanju odobravanja ili neodobravanja, sumnji, hrabrenju, ... sve te reakcije mogu se sakriti u nehotične geste i mimiku. Štoviše, svaka selekcija pažnje na dio klijentova doživljavanja znači upravljanje psihoterapeutskog procesa. (I, 25).

Osnovni je teorem Rogersove škole: »Ljudsko biće ima sposobnosti, barem skrivite ako ne očite, da shvati samoga sebe i da riješi svoje pro-

bleme«. (I, 28). Carl Rogers smatra da mi nismo tako nemoćni prema tzv. »podsvijesti«, čak da »podsvjesno« i ne postoji, postoji samo »neformulirano i neosvijesteno« (I, 29). U čovjeku je onovna »težnja za aktualizacijom organizma kao cjeline«. (I, 30).

U toj težnji za aktualizacijom odlučnu ulogu vrši struktura »jastva« (Ego) i doživljaj jastva, koji stvaraju neuroze baš kada se ne podudaraju. Težnja za aktualizacijom daje pogonske sile, a pojam o sebi određuje ponašanje. (I, 34). Ako pojam o sebi nije realističan pa se previše razlikuje od strane strukture osobnosti (jastva), onda aktualizacija zapne, zato što se napredak u toj iluziji i životnoj laži. (I, 35). Tome čovjeku nedostaje »eksperimentalna sloboda«, on sebe ne doživljava, ima iskričljenu percepciju. »Organizam tada postupa s tim iznakaženim doživljajnim sadržajem kao sa stranim tijelom ignorirajući neprihvaćeno ili uljepšavajući neprihvatljivo da ga svijet prihvati.« (I,39). Najčešće je to želja za dominacijom, nedozvoljena seksualnost, gramzivost i kukavičluk. »Ova otuđenost subjektu (alijenacija) s obzirom na doživljeno (a nepriznato) iskustvo čini upravo neurotičnu ličnost.« (I, 41).

Carl Rogers s više optimizma nego druge škole gleda na idealiziranu sliku o sebi koja ne priznaje neke stvarne strane ličnosti. Misli da čak i ne smijemo bezobzirno rušiti tu iluziju o sebi i prijetiti joj. Ako je srušimo prije reda previše direktnim postupkom, može doći do potpune izgubljenosti, do pomućenih stanja svijesti u akutnoj neurozi. Ako prijetimo idealiziranoj slici o sebi, zavodimo klijenta da užurbano gradi obrambene mehanizme i zatvori se još više i sebi i drugima. Carl Rogers čak računa na pozitivni učinak idealizirane slike o sebi. »Osobnost takvih ljudi može steći reljefnost i produktivnost koja često nedostaje normalnoj ličnosti, kod koje psihološka homeostaza (ravnovesje), rijetko pomućena, može završiti u ekvilibriju sličnom stagnaciji.« (I, 41).

Najbolji je put, jedini znanstveno opravdani postupak, da sam klijent uvidi svoju iluziju sve slobodnije doživljavajući sebe i svoje probleme. Iluzija će popustiti kad bude za to vrijeme da istinu o sebi mogne podnijeti bez akutne dezorijentacije. Tome procesu pogodovat će ako klijent smije izreći sve slobodnije što misli i osjeća. (I, 42).

Carl Rogers zamišlja i izvan psihoterapije jednu otvorenu pedagogiju djece, da ona sama discipliniraju negativne porive koji su priznati i tolerirani i nad kojima se nosioci auctoriteta ne zgražavaju. Kao primjer navodi kako on sebi zamišlja jedan takav razgovor:

»Dragi, razumijem da još ne voliš svoga malog bracu, razumijem da ti nije drago da se mama toliko njime bavi. Te stoga misliš da te ne volim toliko i to te muči, zar ne? Zato hoćeš 'baciti' bebu i 'ubiti' bebu. Sve razumijem vrlo dobro i možeš mi sve otvoreno reći. Ti ne moraš odmah voljeti svog malog bracu. Ali ne smiješ mu nanositi zla. Razumiješ li i to? I nećeš, zar ne, to zaboraviti? Jer budeš li mu nanosio zlo, onda moram to isto ja učiniti tebi, jer se beba još ne zna braniti, zato te moram kazniti mjesto njega, zar ti to nije jasno? A ti znaš da te mama ne voli kažnjavati. Ne?...«

Tolerantno prihvatanje svega ne znači nipošto moralno odobravanje (I, 43).

Rogers priznaje psihoanalizi da »slobodno reagiranje ima zaista kartičnu ulogu i liječi«, ali svako nasilno interveniranje škodi autonomnim silama u klijentu, potencira nasilnost reakcija, iznakazuje najvažnije, »da klijent dođe do svijesti pravog stanja u svom iskustvu«. (I, 44).

»Nije dosta da se čovjek izvana dobro ponaša, važno je da i iznutra zdravo funkcionira, kad se iskustvo podudara s predodžbom o sebi.« (I, 47). To je jedini način da čovjek dođe do prave zrelosti te ukloni iz značaja »ukočenost, nenapredovanje, intoleranciju i iluziju o sebi.« (I, 48). »Ovo shvaćenje svakako ide protiv jednog praktički univerzalnog sistema mentalnih i socijalnih postupaka koji idu za tim da isprave ponašanje izvana.« (I, 49).

Psihoterapeut samo »pomaže« tom nutarnjem procesu spoznaje samoga sebe (of awareness) kao katalizator. Po Rogersu ne postoji »podsvjesno« (inconsient), uvedeno od apriornih psihologija Freuda, Adlera i Junga. Te psihologije sugeriraju svojim pacijentima svoje teorije i tako uspravaju i ugroze »awareness«, autentičnu spoznaju o sebi. Rogers razlikuje »percepciju ili iskustvo« koje je simbolizirano i koje nije simbolizirano: ovdje opet razlikuje iskustvo koje se potencijalno može simbolizirati i koje se ne može simbolizirati, jer je odbačeno kao nevažno za subjekt ili jer je sublimirano, tj. ušlo je u organizam, ali je bilo pre-slabo da prođe u svijest (subliminalni podražaji). (I, 57).

To osvješćivanje, osvjetljavanje doživljenoga Rogers uspoređuje s gestaltističkim pojmovima »pozadine« i »figure«. Ono iz pozadine treba da bude priznato kao figura, slika o sebi mora biti reinterpetirana.

Direktivni postupci znače apriorističku nespretnost koja kvari odnose između terapeuta i klijenta, sile ga na sve veći otpor i tjeskobu, na zabune, sile ga da gradi obrambene mehanizme, koje onda psihoanalitičari, individualpsiholozi (Adler), analitičari Jungove škole, dinamičke Kurt Lewinove škole, egzistencijalni analitičari (Frankl, Caruso, Daim), svaki na svoj način naporno i nasilno ruše uz teške tjeskobe i patološko ponašanje pacijenata. (I, 59). Otpor se može ukloniti samo u atmosferi bez ikakve prijetnje »predodžbi o sebi«. (I, 61). Vrlo je sumnjivo da li time izravno pridonose rastu i zrelosti ličnosti. (I, 62). Rogers osuđuje te postupke u ime humanizma i poštivanja ličnosti i u ime najbržeg i najtrajnijeg ozdravljenja. (I, 63). Rogers ne niječe teorije Freuda, Adlera, Junga, Horneya, Sullivana, Frankla. One sve mogu biti istinite, ti mehanizmi postoje, samo ne smijemo polaziti od apriorne dijagnoze, štoviše, ako se klijent riješi iluzije i počne funkcionirati kako treba i sebe istinito doživljavati, ne mora se proučavati geneza iluzija i neurotskih stanja i to saznanje postavljati za uvjet ozdravljenja.

Čemu onda uopće psihoterapeut i njegovo stručno znanje, bune se ogorčeno predstavnici drugih škola. »Ako i jest istina«, odgovara Rogers, »da je psihičko zdravlje i sklad bitno djelo samog klijenta (»self-made«), jednako je istina da se ono ne razvija u praznini.« (I, 68). Elastična prisutnost terapeuta neophodan je katalizator. Terapeut stvara bitnu atmosferu za razgovore:

a) zauzima stav bezuvjetnog pozitivnog prihvatanja (I, 70) u svjesnim reakcijama. Terapeut mora to naučiti.

b) On stvara kod klijenata osjećaj sigurnosti. Rogers to smatra najvažnijim, jer »nesigurnost« motivira čitavo neurotično iznakažavanje iskustva. Vanjska sigurnost dolazi od profesionalne tajne. Nutarnja sigurnost dolazi iskustvom da u razgovoru sve biva prihvaćeno bez ikakve osude.

c) Terapeut mora odstraniti sve što unosi stav superiornosti (patronizing). Samo uvjeravanje da će tako biti ne djeluje uvjerljivo. Egalitet treba da izađe iz samog postupka. Tako se stvori »aseptička« atmosfera u kojoj klijent sam proradi jer uvidi da psihoterapeut nikakvim sugestijama ili intervencijama njega ne zamjenjuje. Klijent bi rado propustio terapeutu svoje najsudbonosnije odluke, ali ovaj samo opetuje, eventualno parafraziranu, njegovu želju: »Vi biste željeli znati... Vi biste htjeli da ja odlučim u tom pitanju...« Osnovni je izvor sviju neuroza nesamostalnost i bijeg od istine i odgovornosti. Terapeut ne smije popuštati toj nesamostalnosti.

Zato i ne smije davati brze »apsolucije« i umirivati klijenta i tako zaustavljati klijenta u standardnoj »osrednjosti« (I, 81), razvoj ličnosti mora ići do potpune zrelosti.

d) Terapeut treba da bude neprestani poziv na samostalnost. Zato Carl Rogers osuđuje »transfer« da terapeut prima uloge likova iz djetinjstva i prošlosti, zapravo nosilaca vanjskog auktoriteta, koji su svojim nametnutim normama ukočile i iznakazile ličnost. (I, 83). On ne ide za tim da smanji tjeskobu kad se klijent bori sa svojim problemima. On samo neprestano otvara proces prihvaćanja i osvješćivanja time što izvorno ili u parafrazi sažima šta je klijent rekao. Time mu predlaže njegove misli novom procesu objektivizacije i uviđanja. Tako katalizatorski pospješuje proces duševne maturacije i oslobođenja koji vodi klijent. (I, 85). Terapeut čak ne daje nikakve informacije, on samo »komunicira« (I, 87) s klijentovim doživljajima.

e) Potrebna je atmosfera topline, koja izbija iz osjećaja »odgovornosti, poštivanja nezainteresiranog interesa« (I, 97). Možda je htio reći nesebičnog interesa. Atmosfera ne smije biti »pretopla«, da ne izazove transfer i ovisnost. (I, 97). Ovaj stav zahtijeva »ne samo pravo pojedinca na autodeterminaciju nego i životna potreba da svatko bude ljubljenu ukoliko je jedinstveno, slobodno, stvaralačko biće«. (I 101). Zato će terapeut više uspijevati zbog sređene, umjereno prijazne, iskrene ličnosti nego svojim stručnim znanjem. Stručnjaci drugih smjerova najviše zamjeraju Rogersu ovu tvrdnju. Rogers se ne da uplašiti pa tvrdi još više: »Magnetične«, izvanredne, impresivne ličnosti ne vrijede kao psihoterapeuti. Zarobljuju i koče svoje klijente, čine ih pacijentima. Čim se netko igra oca, klijent će se igrati djeteta.« (I, 105).

Terapeut mora biti superiorno emocionalno zrelo čovjek s dubokim poznavanjem samoga sebe. Mora imati »empatičnu sposobnost« da se neprestano uživljava i odgonetava šta se zbiva u klijentu i da to odrazi. Potrebna mu je iskrena *autentičnost* i konačno naklonost i liberalno *poštivanje* čovjeka. (La capacité empathique, l'authenticité et une conception positive et libérale de l'homme), (I, 105). — Empatija nije simpatija. Simpatija je terapeutovo doživljavanje sklonosti, a ne odgonetavanje klijentovih osjećaja. Empatija nije ni dijagnostička intuicija koja

prosuduje, jer empatija ništa ne prosuduje, nego samo vjerno prati. — Autentičnost jest iskrenost koja se vjerno i neposredno očituje čak i u nekontroliranim reakcijama. Terapeut ne smije ništa glumiti i raditi »kao da« (commē si). (I, 109).

Jedna auktoritativna ličnost nije za terapeuta ako ne doživi »konverzaciju« poniznosti da shvati egalitarne odnose koje traži Rogersova terapija. Da terapeut može biti jednostavno vjeran rezonator i amplifikator klijentovih doživljaja, sluga njegove samostalnosti, traži se gofema emocionalna zrelost, ravnovjesje emocionalnosti i racionalnosti koja se bliži ljudskoj savršenosti. (I, 113). Samo takav ponašat će se ponizno i potpuno »aseptički«, samo takav osjećat će smisao i ljepotu u ovom radu za veličinu i samostalnost drugoga. (I, 114). Samo takav zadržat će emocionalnu sigurnost, jer »put koji vodi k izlječenju jedne smučene osobe zaobilazan je i težak; koji sudjeluje u njemu izlaže se čitavoj skali emocionalnih iskušenja«. (I, 116). On mora izdržati jednako iskreno i »aseptički« laskanja i teške optužbe, tjeskobno otimanje ustobočene osobe pune nepovjerenja kao i pasivno prepuštanje u njegove ruke upravo brutalnim priznanjima. »Bude li se otimao ovoj profesiji jer mu se ne daje prilika da se pokaže važnim, jakim, mudrim, kratko rečeno superiornim, malo je vjerojatnosti da će usvojiti asepsu koju ova metoda iziskuje.« (I, 117).

Terapeut ne smije nikada preći na svoje stanovište i s njega reagirati, on mora reagirati s klijentovih koordinata (frame of reference).

Kritički osvrt na Rogersovu analizu subjektivnog stava u razgovoru.

Osjećamo koliko u Rogersovu stavu ima simpatičnih asketskih crta. Njegovo stanovište odiše evanđeoskim duhom. Rogers je odgojen u strogoj puritanskoj obitelji. Htio je postati pastor, ali ne puritanski. U liberalnoj protestantskoj teologiji izgubio je svaku pozitivnu vjeru. Završio je u agnosticizmu. Njegov je sistem antipuritanski.

Velika je prednost njegove metode što omogućuje i psihološki neškolovanima da nešto dobra učine i da ne prave krupne pogreške. Sve ostale struje traže veliko znanje, vještinu i poznavanje granica dokle smije ići tko nije psihijatar ili psihoterapeut. O, André Godin S. I., psiholog po struci, smatra potrebnim da svećenik zna toliko psihopatologije da može prosuditi kojim se slučajevima i problemima ne smije baviti. (Guide à l'usage du clergé pour discerner les troubles mentaux. *Nouvelle Revue Théologique*, (1960) 589—606 et 1063—1082; — Transfert dans la relation pastoral. NRT (1959) 400—412; (1960) 141—157, 824—837).

Isti o. Godin prihvaća Rogersova načela popunjujući ih. (Les fonctions psychologiques dans la relation pastorale. NRT (1958) 606—614; L'accueil dans le dialogue pastorale, NRT (1958) 934—943). U zadnjem članku navodi eksperimentalni rad koji ustanovljuje da mi svećenici u razgovorima previše govorimo i zatrpavamo svoje klijente. Tri puta više govorimo nego klijenti, dok iskusni stariji svećenici dolaze na omjer da govore jednu trećinu ili četvrtinu klijentovih riječi. Ustanovljeno je da više govorimo kad smo zaposleni, umorni ili nemirni. O. Godin potkrepljuje Rogersove misli citatima iz Svetoga pisma: »Bog je strpljiv« (Eccli 18, 11); »Ljubav je strpljiva« (1 Kor 13, 4), »On treba da raste, a ja da se umanjujem.« (Iv 3, 30).

Prihvaća i misao da je svrha terapije klijentova samostalnost. U članku »Les fonctions psychologiques dans la relation pastorale« potvrđuje da tjeskobni skrupulanti vrlo rado svoju odgovornost prebacuju na leđa drugih, time ne dolaze do svoje duševne zrelosti, a svećenik preuzima pred Bogom odgovornost koju nema pravo preuzeti, alijenira time njegovu savjest. Nikad nije ideal pošto-poto odstraniti tjeskobu iz duše u nekoj sentimentalnoj dobrohotnosti. »Neka vlastita odluka zrije u neokrnjenoj tajni, možda i u vlastitoj tjeskobi.« (1. c. str. 612).

Kao svećenici nismo oduševljeni potpuno nedoktrinalnom pasivnom ulogom. Naše bi poučavanje, iznošenje evanđeoskih principa bilo antiterapeutsko. Rogers bi odgovorio da njegova metoda vrijedi za terapiju, a ne za sve društvene funkcije. I on sam ne obrazlaže svoju psihoterapiju drugagačije nego drugi profesori: docirajući i dokazujući, dakle direktivno. I. o. Godin (čl. Les fonctions...) smatra ne samo da nije štetno nego da je terapeutski potrebno i dužnost da klijentu iznesemo nauku Crkve, objektivne smjernice. Ako vidimo da vjernik nije dovoljno poučen u problemima koji ga zaokupljaju, onda nismo na terenu psihoneuroze, nego na terenu nepoučenosti. Nije sve u neurotiku neurotično. (Str. 611). Sv. Ignacije zahtijeva da skrupule zbog neupućenosti odmah odstranimo poukom.

Svećenik će moći iskoristiti Rogersovu metodu kao polaznu točku za sve teže slučajeve i nejasne situacije i na Rogersove nedirektivne pozicije vraćat će se, ako ne želi psihoterapeutski pokvariti stvar kad je slučaj nejasan. Stoga ne bi bilo loše da se svi budući pastoralni radnici upute i uvježbaju u Rogersovoj tehnici.

Ostaje otvoreno pitanje da možda i u samoj psihoterapiji treba preći na direktnije postupke drugih škola kad je slučaj sigurno jasan. Tome bi se Rogers odlučno usprotivio. Svoju terapiju naziva on »relationship therapy« nasuprot »insight therapy«: terapijom odnosa, a ne uvida koji hoće interpretaciju i dirigiranje. Njegova je metoda odlučno i beskompromisno »client-centered«, usredotočena na klijenta, a ne na terapeuta (therapist-centered). Ona je egzistencijalistička, a ne intelektualistička.

Korijen će toj isključivosti biti u Rogersovom gnozeološkom defetizmu i agnosticizmu. On ne drži mnogo do teorija. »Sve u svemu, premda uvažavam mogućnost da postoji objektivna istina, svjestan sam u isto vrijeme da je ja neću nikad potpuno upoznati. Iz toga slijedi da ono što se općenito smatra »znanstvenom spoznajom«, ne postoji. Postoji samo individualna percepcija onoga što se pričinja, u svakome od nas vlastita, kao predstavnik te vrste spoznaje.« (I, 166).

Treba još dodati da je Rogers jedini strogo psihološkim pokusima mnogo toga iz svoje metode dokazao, jer on ima za sobom i studij eksperimentalne psihologije kod Thorndikea. U tom pogledu ne može se nijedna druga škola mjeriti s njegovom školom. S njime surađuje čitava katedra eksperimentalne psihologije.

Ovaj kratki prikaz namijenjen je psiholozima: Raskin je izvršio pokus 1949. Tri neovisna suca izdijelila su na temelju snimljenih intervjua mjesta koja pokazuju da klijenti pokazuju više samostalnosti. Tri suca neovisno jedan od drugog slagali su se preko 80% ($r = .90$). Raskin je izabrao 22 mjesta, napose ih napisao na karte i molio 20 sudaca da ih sortiraju u 4 kategorije, u 4 podjednako udaljena inter-

vala. Za pomoć dao im je skalu od 12 stupnjeva unutar 1.0 do 4.0. 1.0 = totalna bezuvjetna ovisnost o sudu drugih, 2.0 = ista ovisnost sa znakovima nezadovoljstva. 3.0 = jednako ovisi o svojem kao i o tuđim mišljenjima. 4.0 = odlučno se oslanja samo na svoje odluke. Po ljestvici je ispitao 59 razgovora iz 10 terapijskih slučajeva. Svoje procjene korelirao je s procjenom drugog suca koji je neovisno procijenio ne znajući da li su odlomci razgovora iz početka ili iz konca intervjua. Slagali su se $r = .91$ (82,8%). Pokazalo se da tokom intervjua u svih deset slučajeva skupa indeks samostalnosti raste od 1,97 do 2,73, a u 5 najuspjelijih slučajeva od 2,17 do 3,34.

Thetford (1949) ispitao je utjecaj terapije na promjene autonomnog živčanog sistema kao znak da je tjeskoba opala. 19 dobrovoljaca klijenata podvrglo se pokusu. Mjerena je EDR (elektrodermalna reakcija), arterijski puls i disanje. Zatim je davao kao »kušnju« vježbu opetovanja niza brojeva nazvavši te vježbe »ispitivanje inteligencije«. Išao je do nizova preko 8 brojeva tako da ispitanici sigurno nisu mogli opetovati, »zatajili su«. Tako tri puta. Na drugoj sesiji isto tako. Sve je na isti način vršeno i s kontrolnom grupom koja nije bila pod terapijom. Mjerena je visina promjene, tj. obnove iza frustracionih situacija. Klijenti pod terapijom (eksperimentalna grupa) sve su se brže oporavljali kako su se nizali pokusi frustracije, a ispitanici kontrolne grupe sve slabije su se oporavljali. Klijenti (eksperimentalna grupa) popravili su »kvocijent rekuperacije« razlikom značajnom na razini od 0,02%, a kontrolna grupa pokvarila je, tj. usporila je rekuperaciju razlikom značajnom na razini od 10%. — Druga mjera, tj. »razlika postotne rekuperacije« dala je razliku značajnu na razini od 5%.

Bergman (1950) popisao je 240 pasusa da klijent traži od terapeuta mišljenje, savjet, rješenje... Terapeut je različito odgovarao reflektiranim rogerovskim odgovorima ili direktivnim. Kod klijenata koji su dobili reflektirana pitanja, reakcija je bila znatno veća u smislu: klijent istražuje sebe, postaje svjestan nečega. Razlika je bila značajna na razini od 1%. Ako je terapeut izrazio sud, tumačenje, davao rješenje itd., istraživanje samoga sebe prestalo je u znatno većem broju. Razlika je značajna na razini od 1%. Ako je terapeut od klijenata tražio da traže razjašnjenje, opetovalo se istraživanje (razlika značajna na razini od 1%), ali se reducirala težnja da sebe ispita i postane nečega svjestan, jer je klijent tražio teoretsko tumačenje (razlika značajna na razini od 5%).

Butler i Haigh (1954) istražili su promjene u »pojmu o sebi« Stephensonovom Q-tehnikom. Iz mnoštva intervjua skupili su pasuse sa slikom o sebi. Izabrali su 100 kratkih i jasnih, pogodnih za istraživanje. Ispitanik je dobio 100 karata i birao je koje vrijeme za nj kakav je u stvari. Cedulje su trebale biti stavljene prema broju na poledini u 9 kategorija. Isto je ispitanik načinio za »idealni ja« kakovim sebe želi. Ako je korelacija visoka, onda terapija nije izvela znatnih promjena. Sto je korelacija manja, veće su promjene. 25 klijenata izvršilo je procjenu o sebi tri puta: na početku terapije, na koncu i 6 mjeseci iza terapije. Isto je primijenjeno na kontrolnoj grupi koja je bila po dobi, spolu i ekonomskim prilikama života podjednaka. Kod petnaestorice koji su mjesec dana čekali na terapiju primijenjeno je isto. Kod eksperimentalne grupe prije terapije korelacija između stvarnog i idealnog ja bila je $r = .01$, koncem terapije $r = .34$, iza 6 mjeseci $r = .31$. Kod onih koji su čekali terapiju $r = .1$ ostao je nepromijenjen do terapije. Kod kontrolne grupe $r = .58$ promijenio se samo na $r = .59$ iza 6 mjeseci.

Rogers sam (1954) primijenio je Willoughbyjev EMS-test (Emotional Maturity Scale). Ispitanici su se procijenili na temelju 60 selekcionih tekstova u stupnjevima od 1—9. Ispitanici su se procijenili na početku terapije i ujedno naveli 2 osobe koje ih dobro poznaju i koje će rado istu procjenu učiniti o njima. Iza 60 dana ponovo su izvršili istu procjenu. U eksperimentalnoj grupi bilo je 30 klijenata, u kon-

trojnoj 30 ispitanika. Promjene su značajne samo u eksperimentalnoj grupi na razini od 5%.

Galatia Halkides (1958) ispitala je 4 stava koji se traže u rogersijanskom interviewu. 3 opažača slušala su snimke 10 kompletnih slučajeva s maksimalnim i 10 slučajeva s minimalnim učinkom. Neovisno su proučavali: a. empatičko razumijevanje, b. pozitivni bezuvjetni stav psihologa, c. autentičnost, iskrenost terapeuta i d. podudaranje afektivnih odgovora: terapeuta i klijenta. Tri opažača nisu znala koji su slučajevi minimalno koji maksimalno uspjeli. Tri neovisna opažača slagala su se u korelacijama od $r = .80$ do $r = .90$ (64—81%). Prva dva faktora dala su slaganje značajno na razini od .001 s uspjehom terapije. Druga dva faktora previše su bila neodređena, tako da nisu donijela slaganje.

Time je dokazano da Rogersova nedirektivna terapija pridonosi značajno: 1. samostalnosti (Raskin 1943), 2. smanjuje tjeskobu (Thetford 1949), 3. dovodi klijente da sebe više istražuju i dolaze do svijesti (Bergman 1950), 4. mijenja razliku između pojma o sebi i ideala o sebi u smislu realizma (Butler i Haigh 1954), 5. dovodi do veće emocionalne zrelosti (Rogers 1954).

Uspjeh se duguje: a. boljoj empatiji i b. pozitivnom bezuvjetnom stavu terapeuta.

Time je striktno psihološki dokazano mnogo toga iz Rogersove metodike. Ali nije dokazano da je njegova metoda najvrednija, budući da ostale terapeutske škole nemaju takvih istraživanja da bismo ih mogli usporediti. — Sada se vrše pokuši uspoređivanja. U isto vrijeme rade terapeuti raznih tehnika na pacijentima, odnosno klijentima koji su podjednaki. Pokuši su u toku.

Da potpuno uđemo u Rogersovu tehniku interviewa, bio bi potreban praktikum s pokusima, sortiranje i vrednovanje raznih odgovora. Navest ćemo kao ilustraciju samo fragmente iz jednog slučaja gospođice VIB (pseudonimska kratica) koji su prepisani s magnetofonske vrpce. Po Rogersovoj klasifikaciji klijent prolazi kroz 4 stadija (II, 148 str.): OPIS problema i simptomi, izrazi emocionalnih stanja, kritički stav prema sebi. ANALIZA: istražuje i vrednuje svoje ponašanje. Provire svjesna slika o sebi, otkrivaju se iskustvena protuslovlja između pravog i zamišljenog »ja«. EVALUCIJA: sebe percipira s dublje razine, mijenja stanoviše prosuđivanja i počinje reorganizaciju, INTEGRACIJA: prihvaća autentičnog sebe, svjestan je promjena i napretka, sebe pozitivno procjenjuje i stvara nacrt za budućnost. Nanizat ćemo odlomke koji ilustriraju svaki od ovih stadija. Ujedno će čitalac moći vidjeti u praksi reflektirane rogersovske odgovore terapeuta:

OPIS: »Ne znam gdje bih počela... Evo. Cini mi se da sam upravo potratila čitavu godinu života... ili prije... ne znam radi li se toliko o toj godini ili se radi o nečem što je u meni kuhalo davno. Pitam samu sebe da li se radi o vrlo teškoj stvari... i da li ima tome lijeka.« (Terapeut) T: Vama je teško procijeniti težinu vaših poteškoća... i ne možete razabrati kada je to počelo.

(Klijent) K: Da. Činjenica je da se ne vladam više uopće kao obično. Ovih zadnjih mjeseci radila sam kao da nisam to ja sama. (Povukla se i od ljudi i od zvaničnog nastavnčkog rada.)

T.: Vi se osjećate stvarno različito... .

K.: Baš tako. Npr. imam dojam da sam izgubila svaki osjećaj za smjer. Ne znam kako bih rekla. Na to sam mislila upravo sada. I to je zapravo... čini mi se da sam smjer izgubila više nego išta drugo.

T.: Hm. Pod dojmom ste da ne znate više kamo idete.

K.: To je. Tako mi se činilo da sam došla ovamo (na univerzu) sa savršeno jasnim idejama čime ću se baviti ove godine... a nisam apsolutno ništa radila... i npr. (itd.)

ANALIZA:

K.: Pogledajmo malo... Čini mi se, zadnji puta sam otišla s dojmom da mi je malo lakše. To jest, imam dojam da sam bar »stavila ruku na tijesto«. Eto, bar sam se izgovorila. I zato sam počela razumijevati da... što se tiče... posebno... oh, što se tiče prošlih praznika kad se nisam vratila k svojim, nego sam se samo zatvorila u svoju sobu da se sakrijem i uteknem od ljudi. Sve me to mučilo jer mi se činilo tako abnormalnim. I onda, naš razgovor doveo me na ideju da — možda — sve je to bilo jer sam se stidjela... vi vidite, rekla sam bila svima da ću se vratiti u svoju sobu... i da je to možda, na neki način, da se zaštitim da ne moram objašnjavati... To mi je bar dalo neki razlog zašto da se sakrijem. Ali... sada... ne znam ni sama.

T.: Stvar vam se dakle čini ne baš normalnom, više kao rezultat zabune i stida koji ste osjetili jer ste svima obznanili da se povlačite u stan. To vam se čini...

K.: Da, tako je... međutim... ne mislim ipak da je to način kojim bih ja normalno radila...

T.: Hm, ustanovljujete... uza sve to... da to ponašanje ostaje nešto vrlo različito od vašeg običnog načina.

K.: Za sada osjećam kao da me nešto goni smjerom kojim ne želim da me goni.

T.: Osjećate se razdijeljeni, nateže vas nešto obratnim smjerovima.

K.: Čini mi se... ali nisam sigurna... da to vjerojatno seže do djetinjstva... ja sam... zapravo, mama mi je rekla, da sam zbog ovog ili onog razloga bila ocu najdraža. Što se mene tiče, nikad nisam imala dojam — mislim tako — da, da sam bila više cijenjena od drugih. Ali svima se činilo tako, da sam na neki način privilegirana u obitelji. Meni se ipak čini da je bilo razloga da tako misle. Konačno, kako sada gledam, svelo bi se to na to da su roditelji davali više slobode mojoj braći i sestrama — da odu u grad i tako dalje... nego meni. I čini mi se da su zbog ovog ili onog razloga uvijek na mene primjenjivali strože norme nego na druge.

T.: Imate dojam da se nije radilo toliko o preferenciji nego u stvari roditelji su od vas više očekivali nego od drugih.

T.: Sve u svemu, vi ustanovljujete da su u prošlosti stvari tekle, a da se niste naprezali, mislili ili odlučivali i da ste, možda, došli do tog stanja te ste sasvim prirodno čekali da se čudesa dogode..., a jedva ste se što brinuli o onom što vi treba da učinite. Tako vam se čini...

K.: Mislim da je tako. To jest... mnogo sam iza toga iza kako mi je profesor rekao to, i čini mi se... dobro! Kad svrnem pogled unazad, upravo su se na taj način često stvari uredile za mene. I ja, ja, ja... ne znam, ali došla sam do uvjerenja: bilo kakva zapreka, za mene se sve mora čudesno urediti.

T.: Vi ustanovljujete, a da toga niste u stvari htjeli, došli ste malo po malo do toga da ste računali na čudesa.

EVALUACIJA:

K.: (šutnja) Mislim da je jedna stvar... može biti fundamentalno u svemu tome, to jest... što nema posve jasne ideje, nema dosta jasnog uvjerenja što ja zapravo očekujem od života... tj. što se tiče životnog cilja.

T.: Hm. Niste sigurni što sve hoćete učiniti od svog života...

K.: Zadnjih 5 godina... mislila sam kako su moje potrebe relativno zadovoljene..., a u stvari nisu bile nikako. Tako sam propustila da tražim oduška osjećajima i težnjama koje su se htjele izraziti.

T.: Čini vam se da ste zavaravali sebe kroz sve to vrijeme. Da niste dopuštali potrebama i željama do riječi, a pokretali su se u vama...

K.: Mislim da sam se dala voditi od djetinjastog uvjerenja, da općenito svatko zasluži nagradu kad se napreže.

T.: Čini vam se da je bijedna nagrada što ste propali... (na ispitima)

K.: Da, točno. To je bila, bila je zaista gadna igra.

T.: Da je, zaista, sudbina igrala s vama gadnu igru.

K.: Da, to je bilo moje iskreno uvjerenje. I tako me sve to smutilo i zbunilo za vrijeme... oh, za sve vrijeme, i mogu, ne znam..., ali mjesto da utvrdim nove ciljeve..., ja sam napustila svaki napor.

T.: Čini vam se, ako dobro razumijem, da se bol što su je uzrokovali ti događaji pomalo rasplinula, ali da ništa nije nikada nadošlo da zamijeni životni cilj koji su vam događaji odnijeli.

REORGANIZACIJA:

K.: Konačno kad se udubim u stvari, moram priznati da od nekog vremena ne ćutim onaj čudan osjećaj da živim u jednom svijetu, a egzistiram u drugom (smije se). Zaista nemam čudnog osjećaja koji sam prije imala.

T.: To jest da svijet vaših misli i vaše opstojnosti počinje se slijevati u jedan te isti svijet...

K.: Mislim — da... dojam je to. — Tako, u ovaj isti čas osjećam kao neki nutarnji pokret... kao neko proviranje. Kao da sam nešto snažno i jako... A ipak, pa zapravo... najprije sam imala osjećaj, skoro fizički, da me napustilo, vani — i kao da je odsječen jedan potporanj bez kojeg nikad nisam bila.

T.: Mislite... nešto, dakle, duboko i snažno, dojam pokreta naprijed, a ujedno nešto što vam se čini kao da je potporanj odsječen — baš u ovaj čas...

K.: Danas se osjećam bolje nego sam se ikad osjećala otkad sam počela to, — te posjete. E, baš sam razmišljala (iznosi planove)...

T.: Vidim. Vi ste na neki način načinili plan što ćete raditi gledom na sadašnju situaciju na studiju, na financijske probleme... i tako dalje.

K.: Bila sam, uh... ne znam da li, to jest, znam da sam daleko od toga da sam postigla stanje potpune zrelosti, ali pitam se, nisam li stigla dotle da bih mogla posve sama nastaviti — da sama radim.

T.: Niste potpuno sigurni, ali imate osjećaj da biste odsada mogli posve sami upravljati svojom barkom. Je li to?

K.: Čini mi se — to je moj dojam, u svakom slučaju ne bih htjela... ovi intervjui učinili su mi toliko dobra... bili su mi tako korisni... Ne bih željela imati dojam da ih završavam prerano... ali međutim, čini mi se da sam stigla do točke da se osjećam kadrom ići naprijed. (Terapeut kima u potvrdu. Uglavi eventualni razgovor, ako ushjtjedne. Oprostili su se. Nije više dolazila).

* * *

Ovo su odlomci naparbičeni iz prikaza od 141. do 222. stranice u II svesku. I tih 80 stranica samo su odlomci iz protokola. Rogersova terapija traje godinu, godinu i po, ali može i kraće.

III. OBJEKTIVNA STRANA INTERVIEWA

Rogersova škola svjesno zanemaruje objektivnu stranu interjuewa. Ne ulazi u te probleme. Nas sada zanima upravo ova objektivna strana kako psihoterapeutsko interjuewa tako i pastoralnog razgovora.

Kod pastoralnog razgovora pitanje je kako da sugovornika pripravimo za biblijsku, dogmatsku, moralnu i liturgijsku poruku. Ovo golemo područje čeka još svoje pionire i nitko ga neće temeljito psihološki obraditi, ako ne svećenici psihološki školovani. Ovamo ulaze svi problemi didaktike, katehetike, homiletike, pastoralke... ukoliko su psihološki problemi. U Bruxellesu postoji Internacionalna komisija religiozne psihologije i Institut koji podjeljuje i doktorate. Časopis im je »Cahiers de Psychologie Religieuse«, Editions de 'Lumen Vitae'. Još je stariji centar u Hildesheimu u Njemačkoj. Werner D. Gruehn direktor je internacionalnog društva za religioznu psihologiju. Njegovih članaka ima i u »Cahiers de Psychologie Religieuse«, Zadnje vrijeme bruxelski centar dao se odlučno na eksperimentalne radove. Prije je bilo previše doktrinalno apriornih ili, ako hoćete, fenomenoloških studija.

Kod terapijskog razgovora, ako su klijenti razmjerno samostalni ljudi koji traže informacije za svoje probleme i ako odstupimo od stroge Rogersove koncepcije nedirektivnosti, ima u svim direktivnim školama mnogo vrlo korisnih sugestija. Ističem »sugestija«, jer sve su te zamisli, — ako nisu filozofski sigurne, — eksperimentalno nedokazane. Postoji samo obilno kliničko iskustvo i sporadični psihološki pokusi da npr. ovakvi i ovakvi bolesnici u svojim asocijacijama imaju više riječi iz analnog, oralnog... inventara. Te su zamisli, dakle, zasada samo vjerojatne. Mnogi slučajevi mogli bi se i drugačije rastumačiti. Direktivne škole kompromitira činjenica da uspiju imati slučajeve samo po svojim zamislima tako da je opravdana kritika Carl Rogersa, da pacijentima sugeriraju svoje sheme. Ipak ima slučajeva koji izdržavaju Rogersovu kritiku, u kojima se, i bez sugestije, u slobodnim asocijacijama izdijelio sadržaj iz djetinjstva kao uzrok neuroze. Za mnoge pojave daju zamisli direktivnih škola jedino tumačenje. Stoga još uvjerljivije djeluju, budući da su bez konkurencije na svom području. Bez njihovih tumačenja ostali bismo bez ikakva odgovora. Dobro je da to imamo na pameti, pa da iz sekundarne literature ne smatramo konačnim rezultatima psiholoških pokusa ono što je samo plauzibilna teorija.

Sa sigurnošću možemo svakom sugovorniku dati subjektivna načela ascetike, ne objektivne norme. Mislim tu na psihološki i biblijski produbljenu ascetiku »maturacije«, duševne zrelosti. Svakoj terapiji koristit će asketske vježbe smirivanja, ljubavi prema istini i iskrenosti, spremnost na promjene, »intense mutare seipsum« (sv. Ignacije). Npr. da se penitent vježba tako da izbjegava sva ekstremna čuvstva, tjeskobe, užurbanost. Kristova parabola o sijaću genijalno je jednostavna i psihološki sugestivna. Dosta je staro, ali je još uvijek odlično djelo o. Antonin Eymieua »Gouvernement de soi-même« na temelju starije francuske psihologije. On ne govori o normama, nego kako i koliko čovjek može sistematskim radom sebe promijeniti.

Ipak u tim meditacijama penitent će teško ne misliti na norme za koje zna iz općenitog kršćanskog propovijedanja. A urgiranje objektivnih normi može biti antiterapeutsko. Premda subjektivnu stranu moralnosti nismo proučili, ipak smo već u dosadašnjim udžbenicima zauzeli stav da treba poštivati »bonam fidem« i ne razbijati je neoprezno. Danas nije dosta samo čuvati »bonam fidem«, moramo pomoći penitentu

da prizna subjektivne slabosti i ograničenu odgovornost pred objektivnim normama. Inače ćemo ugroziti sav proces postepene »maturacije«, da barem u budućnosti penitent bude psihički sposoban za punu odgovornost i integralno vršenje normi. Na nedoraslo dijete ne smijemo stavljati preteške terete, tako ćemo samo spriječiti pravilan rast. Probleme meditacije obradio je kongres liječnika i svećenika u Stuttgartu 1958. (*Meditation und Psychotherapie in Religion*. Herausgg. von Wilhelm Bitter. Klett. Stuttgart 1958). Teško pitanje normi za duševno ugrožene pokušali su osvijetliti Georg Hadmaier CSP i Robert Gleason S. I. u knjizi *Counselling the Catholic. Modern Techniques and Emotional Conflicts*. Sheed and Ward. New York. 1959. 1961⁵. — Svaki od tih radova zaslužio bi niz predavanja.

Preletjet ćemo direktivne psihološke škole s kratkom napomenom da li nam mogu poslužiti za dirigitane interviewe.

Psihoanaliza. Prošle godine na svećeničkom sastanku prikazani su glavni obrisi rezultata psihoanalize. O. dr Ivan Kozelj obradio je istu temu prije par godina (*Bogoslovska Smotra* (1964) 1, 72—96. *BS* (1966) 482—491). Psihoanaliza usmjerena je na prošlost, posebno na prvo djetinjstvo do 6. godine. Za mnoge probleme daje najdublje i jedine odgovore. Ako je dijete prvih 5 godina imalo normalan razvoj, onda je osigurano od psihoza i težih neuroza (*Kernneurosen*). Prema tome, u dirigitanom razgovoru trebalo bi prodirati što dalje do djetinjstva, ispitati odnose prema majci i ocu, eventualno propitati se za mlađe dijete, »konkurenta«. Psihoanalizi dugujemo zajedničku misao sviju škola: da treba nutrinu analizirati i probleme razjasniti. Mutnost je bitni prostor za sve duševne komplekse. Ostalo sve, čak i sama metoda kako se osvjetljava prošlost, može se napustiti, i Rogers je napušta. Religioznom problemu najbliži je tzv. »Nad — Ja« (*Über — ich*), zato je dobro propitati se za sav lanac nosilaca normi i auctoriteta.

Individualna psihologija Alfreda Adlera ističe kao glavni faktor »želju za važnošću« (*Geltungstrieb*). Adler vidi čovjeka svega upletena u mrežu društvenih odnosa. Ne budu li zadovoljene težnja za važnošću, čovjek pati u frustraciji od osjećaja manjevrjednosti (*Mindewertigkeitsgefühl*), pa traži morbidne ili socijalno prihvatljive hiperkompenzacije. Ako se dovoljno afirmirao u društvu, onda je zadovoljan i osjeća punovrijednost (*Vollwertigkeitsgefühl*). To je dakle psihologija oholosti kao što je Freudova zamisao psihologija senzualnosti. Adler ističe važnost »životnog stila« koje se dijete stekne u djetinjstvu. Važna je obiteljska konstelacija. Ako upoznamo odnose među subračom i susestrama, možemo osvijetliti mnoge probleme, pa je pametno raspitati se o tim odnosima. I Adlerova psihologija okrenuta je prema prošlosti i djetinjstvu, ali je naglasak kasnijim razdobljima, ne na posve ranim godinama kao kod Freuda.

Psihologija Karla Gustava Junga traži proces individuacije i osamostaljenja, to je *psihologija osvješćivanja*. Centralni je faktor »Selbst« — svjesni Ja koji teži za oslobođenjem ličnosti. U čovjeku otkriva opće kategorije, tzv. archetype, od kojih su najvažniji: Otac, Magna Mater, Animus-Anima. Jung je počeo studij motivacije. Maska (persona u izvornom

latinskom značenju) jest sredstvo kojim se Ego brani od vanjskog svijeta i pred svijesću (Selbst) te u sjenu (Schatten) goni ono što ne može priznati kao svoje i tako ne dolazi do potpune svijesti (Selbst). Priznao je i snažno naglasio religiozni faktor kao fundamentalan za čovjeka. »Nisam pjesnički izmislio religioznu funkciju duše, veli on, nego sam iznio činjenice koje dokazuju da je duša naturaliter religiosa — posjeduje religioznu funkciju.« (Cit kod J. Rudin, *Psychologie und Religion*, 1960, str. 12). »Duhovni cilj koji smjera iznad samo naravnog čovjeka i njegove opstojnosti u svijetu, jest neophodan zahtjev za duševno zdravlje, jer ta težnja jest arhimedovska točka s koje se jedino može čovjek dići u ležištima i naravno stanje pretvoriti u kulturno.« (C. G. Jung, *Psychologie und Erziehung*, 1945³, sŠtr. 40—41). »Među svim pacijentima preko sredine života, tj. preko 35 godina, nije se našao nijedan kome konačni problem nije bio religiozni stav.« (C. G. Jung, *Psychologie und Religion*, Zürich und Stuttgart, 1962⁴, str. 101. Predavanje je održao 1937). Ateizam naziva »velegradskom neurozom«. — Jung je utro staze direktivnim školama usmjerenim prema budućnosti kako je pacijent zamišlja. On ističe terapijsko značenje simbola i meditacije. Dok su dosadašnje škole svu inicijativu davale liječniku kao da je duša bolesna na isti pasivni način kao tijelo, Jungova individuacija jest posao pacijenta, koga psihoterapeut baca u akutnu neurozu da iz nje ispliva. — Dakle, po njegovoj metodi opravdana je askeza i meditacije kao »receptik«. Kršćanstvo je po njemu arsenal najdjelotvornijih predmeta psihoterapeutske meditacije.

Austrijski psihoterapeuti i psihijatri dali su se na studij motivacije.

Dinamična škola Kurta Lewina postavila je težište na svjesno vrednovanje. Čovjekova svijest jest kao energetska polje organizirano oko dominantnog motiva. Težeći za svojim glavnim ciljevima, čovjek nailazi na barijere i različito ih rješava. Odlična je analiza životnih laži i obrambenih reakcija dinamičke škole. — Kako vidimo, ova je terapija usmjerena na sadašnjost ukoliko gradi budućnost. Prema njoj treba da se intresiramo za dominantne ciljeve svojih sugovornika i da ispitamo kako je organizirano motivaciono polje svijesti i kako je pacijent riješio razne barijere. Kurt Lewin studirao je najprije fiziku, ali se uvjerio da se čovjek ne može rastumačiti kao »paralelogram sila« u mehanici, čovjek taj paralelogram svjesno mijenja. — Dinamička škola vrednuje motive samo psihološki, a ne moralno i filozofski. Psihoterapeut svjetuje pacijentu da »snizi razinu očekivanja« (level of aspiration), previsoka razina unesrećuje ga i muči. Njegov postupak je »buržujski« u duhu »biedermayerovskog« smjera u literaturi. Povuci se u tihu privatnost, ne sanjaj o velikim karijerama, tako ćeš još biti najsretniji. To nije odveć dinamičko i perspektivno. Ali jest jedan zdravi realizam i poniznost u tom načelu: Altiora te ne quaesieris.

Bečka i Innsbruška psihijatrijska škola zašla je u moralno i religiozno vrednovanje motiva. Čovjek se ne može smiriti u laži, u »idolima«, u krivim vrednotama. (Caruso, Daim). Samo se u Bogu kao pravoj apsolutnoj vrednoti može čovjek smiriti i naći vrijednost života. Daim je zamislio »psihološki dokaz opstojnosti Božje«. To je obnovljeni eudajmonološki dokaz. — U tu grupu spada i dr Frankl Viktor, Židov, koji

traži za duševno ozdravljenje »logoterapiju«, neke vrste duhovnih vježbi, da čovjek preispita sve životne stavove i nanovo vrednuje život. — Preteča austrijske škole jest dr Rudolf Allers, nasljednik Freudov na bečkoj psihijatarskoj katedri. On je mjesto Freudova panseksualizma postavio »paneticizam«. Sve se duševne bolesti svode na moralne sukobe. (Das Werden der sittlichen Person. Herder. Wien 1929). U svojoj knjizi tvrdi da se najmanje boji za duševno zdravlje katoličkih svećenika, redovnika i redovnica. Ta škola vjerojatno pretjeruje osobnu krivnju duševno poremećenih te neuroze smatra »sukobom s Bogom« i kaznom za idolopoklonstvo. Sukob s Božjom realnošću i sa zakonom ljubavi mogao bi biti taj uzrok, no teško je tvrditi da se tako često radi o moralnoj krivici.

Svaka od tih škola zaslužila bi posebno predavanje.

Postoje još zastarjele škole i metode: Charcotova u Parizu i Berheimova u Nancyju, koji su radili pomoću sugestije i hipnoze. Freud je studirao kod obojice, ustanovio neuspjeha i zabacio sugestiju i hipnozu. (Sugestiju je zapravo istom Rogers potpuno zabacio). Vrijedna je samo autosugestija (Coué) koja se svodi na zdravu askezu.

Sve metode primjenjuju osim interviua, razgovora u četiri oka, još i radnu terapiju, terapiju igre, grupnu terapiju. Ti oblici izlaze iz okvira naše teme, umjetnost interviua.

Možemo na koncu reći: da nema postupka koji ne bi koja terapeut-ska škola hvalila. Samo nijedna od tih škola ne veli da je svejedno koji ćemo postupak upotrijebiti u pojedinom slučaju.

Uvijek možemo primijeniti nedirektivnu Rogersovu metodu. Ona je u početku jedino znanstveno opravdana dokle god se slučaj ne razbistri. Ako vidimo da naše rješenje ne postizava učinka, vratimo se opet na bazu, »strpljivosti«, ali znajmo da je taj izlet u krivo rješenje bio gubitak. Rogers ne dopušta nikakav silazak u direktivnost. Možda bi ipak bila dobit kad bismo pacijentu, odnosno klijentu predlagali ne kao rješenja, nego kao moguća objašnjenja i zamisli direktivnih škola. Zašto ne bismo i sva ta rješenja postepeno predložili na razmišljanje. Možda će kod prave kombinacije i sam osjetiti oslobođenje i katarzu. Samo mu nemojmo nametati i sugestivno govoriti samo o jednoj kombinaciji i da je sigurna.

Iz vlastitog iskustva mogu reći da se isplati i cijelo dopodne ostati u govornici i strpljivo slušati s kojim široko direktivnim pitanjem prošlost i motivacionu budućnost. Mislim na konkretne slučajeve, koji se nisu mogli odgoditi na rate poslije 3 dana. Mogao sam na koncu dati prilično sigurnu dijagnozu, odnosno sam klijent ju je uvidio. Na koncu sam dao poput »recepta« niz kratkih nacрта za meditaciju i skrupula je trajno nestalo nakon decenija bezuspješnog otimanja. Tako se i šteti vrijeme. Površni postupci kroz godine, opetovane očajničke ispovijedi zbrojene traju dulje nego ovakav temeljit interview.

Terapiju određenih meditacija preuzeo sam od najvećeg duševnog liječnika sviju vremena, od Isusa Krista, koji kaže da svoju nutrinu moramo dotjerivati kao njivu za sjeme (Lk 8,4—15), da »moramo bdjeti i moliti da ne padnemo u napast« (Mt 26,41, Mk 14,38). Interview s učenicima u Emausu počeo je po Rogersovoj metodi: samo se interesirao i

pitanjima podržavao njihovo jadanje, a onda je počela »logoterapija« po metodi Bečke škole. Tumačio im je Pisma da im je srce počelo gorjeti novim životnim smislom. Dugi noćni interview s Nikodemom urodio je doživotnim plodom. Nikodem je javno nastupao u prilog Isusa u sinagogu, na sramotne sjednice osude nije ni dolazio, a iza pogibije zamolio je Pilata za Isusovo tijelo. Kristove neprestane zagonetne parabole, koje većinom nije tumačio, zahtijevale su od slušalaca vlastite napore i istraživanje. Njegovi govori najstariji su »projektivni materijal« da se pokažu misli mnogih srdaca. Takove stranice kao da su stvorene za psihoterapeutsku meditaciju u duhu Jungove škole. Križ s unakrsnim koordinatnim sastavom odgovara glasovitoj Jungovoj »mandali«, centriranom crtežu. On ih daje pacijentima na meditaciju. Liturgijski susreti u ispovjedaonici i grupni susreti kod ostalih liturgijskih čina nisu još psihološki proučeni, mi im ne znamo cijene. I u samom umijeću interviewa istom smo na početku.

* * *

Svećenik psihoterapeut. Predviđajući diskusiju iza ovog predavanja, osjećao sam da moram odgovoriti i na taj problem: Dokle se svećenik smije upuštati u psihoterapiju i da li je poželjno da ispovjednik bude ujedno i školovani psihoterapeut?

P. S. Satura SI (dipl. psiholog) piše u članku Seelsorge und Psychotherapie, str. 203. (Zeitschrift für katholische Theologie. 1966, 2, 198 — 204): »Nedirektivna terapija mogla bi se u nekim slučajevima preporučiti dušobrižnicima. Bilo bi nepravедno ovu metodu, koja u stvari pripada osnovnim oblicima međuljudskog saobraćaja i zato je već bila upotrebljavana u dušobrižništvu, sada odjednom zabranjivati svećeniku.« — »Svećenik psihoterapeut. Da se svećenik razumije u psihoterapiju bilo bi već stoga poželjno jer poneki neurotičar s poremećenim religioznim ili moralnim životom ima više povjerenja u svećenika nego u svjetovnjaka.« Ipak završava uzmičući: »Svećenik-psihoterapeut trebao bi ipak biti iznimka.«

P. Josef Rudin SI (Psychotherapie und Religion. Walter-Verlag. Olten und Freiburg i. Br. 1960), iste specijalizacije kao i pisac ovog članka, pedagoški psiholog, bavi se psihoterapijom. Njegova je specijalizacija samo imenom ista s mojom, jer zagrebački psihološki Institut ne sprema za psihoterapiju. Psihopatologija proučava se samo zato da psiholog zna šta na njega ne spada. I tzv. klinički psiholog zamišljen je kao psiholog koji testovima pomaže psihijatru. Svu psihoterapiju preuzeli su kod nas u ruke psihijatri.

Svakako stoji da se svećenik samo sa svojom svećeničkom spremom smije upuštati u stručnjačku psihoterapiju. Naročito ne smije se upuštati u liječenje psihoza (šizofrenija, manija-depresija i teška melankolija) koje zahtijevaju farmakološki postupak i elektrošokove. Pa i tzv. »Kern-Neurosen«, duboke neuroze, zahtijevaju stručno znanje, bar kod direktivnih metoda. »Randneurosen«, rubne neuroze postepeno se pretvaraju u obične duševne probleme, nitko ne može povući točnu granicu. Mi smo se svećenici oduvijek bavili skrupulantima, a oni su često duboko neurotični.

Na ovako kompleksni problem ne može se jednostavno odgovoriti. Taj odgovor mijenjat će se kako uznapreduje psihoterapija i problemi postanu jasniji. Potpuni odgovor prema sadašnjem stanju znanosti bio bi da pređemo čitavu psihopatologiju i da za svaki slučaj reknemo tko može uspjeti, tko ne, tko može pomoći, tko ne. Jer i kod najtežih slučajeva upućeni svećenik mogao bi učiniti lijepih usluga psihijatru i psihoterapeutu.

Mi svećenici svakako ne možemo uteći od čitave vegetacije duševnih problema kojima se ne bave ni psihijatri, ni psihoterapeuti. Uostalom, i oni bi trebali znati gdje su im granice. Nije sve neuroza. Ima običnih i neobičnih ludosti, ima veće ili manje zloće, ima strašno mnogo neupućenosti i neznanja.

Mi se svećenici po profesiji bavimo ljudima, pa nam je psihološko produbljenje neophodno potrebno. Josef Goldbrunner (*Psychotherapie und Seelsorge. Theologische Revue, Münster 1959, 2, 49—54.*), citiran je u jednoj recenziji: »Opaziš odmah kod prvog razgovora na dušobrižniku da li raspolaze samo primitivnim dušobrižništvom drvenih maljeva (primitive Holzhammerseelsorge) ili posjeduje sve veće iskustvo u liječenju duša.« Graf Wittgenstein (*Psychotherapie und Theologie. Hippokrates Verlag. Stuttgart 1958, str. 120*), dodaje da se to vidi ne samo u prvom razgovoru nego i na propovjedaonici i kod kateheza, da li je svećenik duševno iskusan ili misli da je dosta izvikati Božju objavu svakome jednako.

SUMMARIUM

Articulus agit potissimum de methodo dialogi non-directiva doctoris Carl Rogers. — Sacerdos deberet et ipse investigare res psychologicas, experientiamque colligere. — In prima parte potius »technica« consilia multorum auctorum elucubrantur. In secunda parte agitur de subiectiva indole dialogi secundum Rogers. In tertia parte, summatis saltem, de obiectiva parte dialogi agitur secundum diversas therapeuticas scholas. — Sacerdoti licet multis his modis uti, sed oportet limitum suorum sibi sit conscius.

The article deals, mostly, with Carl Rogers's undirective method. — The priests should themselves investigate the psychological phenomena and gather their experience. — In the first part, several author's rather technical pieces of advice are described. In the second part, the subjective side of an interview is described according to Mr Rogers. In the third part, the article is about the objective side of an interview, only briefly, according to different therapeutic schools. — A Priest is allowed to use many patterns, especially Roger's method, but he has to know his limits.

LITERATURA KOJA MI JE POMOGLA PRI IZRADI OVE STUDIJE

OPCENITO O DIJALOGU:

BEIRNERT, LOUIS, S.I., Une expérience de perfectionnement du dialogue pastoral (avec P. André Godin) u *Christus*, Avril 1963, 256—269. *Formation au dialogue d'aide* u *Etudes*, Juin 1962, 300—311.

BROWN, J. A. C., *Socijalna psihologija u poduzeću*. (Prijevod) — *Privreda*, Zagreb 1962.

FENLASON, ANNE F., *Essentials in Interviewing*. Harter and Br. New York 1951.

GODIN, ANDRÉ, L'accueil dans le dialogue pastoral u *Nouvelle Revue Théologique*, 1958, 934—943. Isti: *Les fonctions psychologiques dans la relation pastorale*, NRT 1958 606—614. Isti: *Pastorale et Psychologie*, NRT 1958, 159—170. Isti: *Transfert dans la relation pastorale*, NRT 1959 400—412, 824—837; 1960, 141—157.

GOLDBRUNNER, JOSEF, *Psychotherapie und Seelsorge* u *Theologische Revue*, 1959, 2, 49—54.

HAFNER, HEINZ, *Psychotherapie und Gewissen* u *Münchener Theol. Zeitsch.* 1959, 1, 19—28.

- HAGMAIER, GEORG AND GLEASON, ROBERT W., *Counselling the Catholic u Modern Techniques and Emotional Conflicts*, Sheed and Ward, New York 1959.
- KLINEBERG, OTTO, *Social Psychology*, H. Holt and Co., New York 1940. 1954.
- MAISONNEUVE, JEAN, *Psychologie sociale u Publications Universitaires de France* (PUF), Paris 1951.
- RUDIN, JOSEF, *Psychotherapie und Religion*, Walter-Verlag, Olten und Freiburg i. Br. 1960.
- SATURA, S., *Seelsorge und Psychotherapie u Zeitschrift für Katholische Theologie*, 1960, 198—204, 336—341.
- SCHALLER, JEAN-PIERRE, *Secours de la grâce et secours de la médecine*, Bruges 1955.
- SCHUMACHER, HERMANN, *Die Stellung des Seelsorgers zu den Bemühungen der Psychotherapie u Anima* 1952, 297—304.
- STOETZEL, JEAN, *La psychologie sociale*, Flammarion, Paris 1963.
- VOGEL, GUSTAV, L., *Psychologie des profondevs et amours du prochain*, Editions Spes, Paris 1961 (Tr. de l'allemand).
- YOUNG, KIMBALL, *Social Psychology*, Routledge and Kegan Paul, London 1946. 1948, 1951. 1953. 1957.

ROGERSOVA ŠKOLA:

- ROGERS, CARL ET KINGET, G. MARIAN, *Psychothérapie et relations humaines. Théorie et pratique de la thérapie non-directive. I—II*. Editions Beatrice — Nauwelaerts. Paris 1965.
- PERETTI, ANDRÉ DE, *Carl Rogers ou les paradoxes de la présence u Etudes*, Janvier 1967, 23—39; Février 1967, 147—165.

PSIHOANALIZA:

- BEIRNAERT, LOUIS, *L'Eglise et psychoanalyse u Etudes*, Novembre 1952.
- FREUD, SIGMUND, *Eine Kindheits Erinnerung des Leonardo da Vinci*, Franz Deuticke, Leipzig und Wien 1923. — *Massenpsychologie und Ich-Analyse*, Intern. Psychoan. Verlag, Leipzig — Wien — Zürich 1921. *Das Unbehagen in der Kultur*, ib. 1930. — *Der Witz*, Franz Deuticke, Leipzig — Wien 1912. — *Uvod u psihoanalizu* (Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse). Prijevod Kultura, Beograd 1961.
- GÖRRES, *Methode und Erfahrungen der Psychoanalyse*, Kösel, München 1958.
- HESNARD, DR. A., *L'oeuvre de Freud*, Payot, 1960.
- KOZELJ, DR IVAN, *Psihoanaliza i njezino značenje u pastoralnom radu u Bogoslovska smotra*, 1964, 1, 72—96.
- LORAND, SANDOR, *Techniques of Psychoanalytic Therapy*, Intern. Univ. Press, New York 1946.
- NUTTIN, JOSEPH, *Psychanalyse et conception spiritualiste de l'homme*, Publications Universitaires de Louvain, Paris 1955, 1962.
- THIS, DR BERNARD, *La psychanalyse*, Casterman Tournai 1960.
- THONNARD, FR. J., *Personnalité et psychanalyse u L'Année Théologique*, Auguste 1952, 45—54. — *Psychanalyse et présence de Dieu*, ib. 1951, 219—232.
- ZILBOÖRG, DR. GREGORY, *L'amour et Dieu chez Freud u La vie spirituelle*. Supplement, 15. II 1953, 5—30.

INDIVIDUALNA PSIHOLOGIJA:

- ADLER, ALFRED, *Individualpsychologie in der Schule*, S. Hirzel, Leipzig 1929.
- ADLER, ALFRED, *Poznavanje čovjeka. Osnove individualne psihologije*. (Prijevod) Kosmos, Beograd 1963.

PSIHOLOGIJA C. G. JUNGA:

- JACOBI, DR JOLAN, *Die Psychologie von C. G. Jung*, 1949.
- JUNG, K. G., *Psihološki tipovi*, Kosmos, Beograd 1963 (Prijevod).
- JUNG, C. G., *Psychologie und Religion*, Rascher, Zürich und Stuttgart 1962.
- THURN, HUBERT, *Animus und Anima u Geist und Leben*, 1953, 1, 44—53.

AUSTRIJSKA PSIHOTERAPIJA:

- CARUSO, IGOR A., *Psychoanalyse und Synthese der Existenz*, Herder, 1952. Isti, *Tiefenpsychologie und Angst u Anima*, 1953, 241—253.
- FRANKL, VIKTOR E., *Ärztliche Seelsorge*, Franz Deuticke, Wien 1952.
- O'CONNELL, DANIEL C., *La maladie mentale est-elle un resultat du péché? u Cahiers de Psychologie Religieuse*, Lumen Vitae, Bruxelles 1961, 57—67.
- ORAISSON, MARC, *Sünde- Beichte und Tiefenpsychologie u Anima* 1954, 2.
- RINGEL, E., and W. VAN LUN, *Die Tiefenpsychologie hilft dem Seelsorger*, Herder, Wien 1953.
- DAIM, WILFRIED, *Umwertung der Psychoanalyse*, Herold, Wien 1951.
- DAIM, WILFRIED, *Tiefenpsychologie und Erlösung*, Herold, Wien — München 1954.